

SOÓS ISTVÁN

JAVASLATOK AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGI LATIN ÉS NÉMET NYELVŰ FORRÁSOK KIADÁSÁRA*

I. Bevezető megjegyzések

A magyarországi forráskiadás — ennek kezdetei egészen a 18. századba nyúlnak vissza — szabályzatának megalkotására már több mint egy évszázada kísérletet tettek. Erre a magyar történetírás első jelentős korszakában, a különböző forráskiadvány-sorozatok megjelentetése idején, rendkívül nagy szükség is volt. A Magyar Történelmi Társulat próbálkozása azonban — mint az közismert — nem járt eredménnyel. A századforduló európai színvonalú magyar történetírásának kiváló képviselői felismerték, hogy az ún. kritikai forráskiadás érdekében a külföldi forráskiadási példákat szem előtt tartva egy új szabályzatot kell kidolgozni. Az 1920-ban közreadott szabályzat már jelentős előrelépés volt egy egységes szempontú forráskiadási regulamentum megteremtésére, de mivel ez elsősorban a középkori források publikálása módszertani elveinek meghatározására koncentrált és a többi történelmi kor kútfőinek kiadásával kapcsolatban csak általánosságokban fogalmazott meg szempontokat, nem volt és nem alkalmas ma sem arra, hogy a különböző időszakokban keletkezett forrástípusok megjelentetésekor egyfajta forráskiadási kódexként azt használni lehessen. Nem is beszélve arról, hogy ez a szabályzat kizárólag a történelmi források publikálásához próbált elméleti és módszertani szempontokat adni, a többi társadalomtudomány (pl. az irodalomtudomány, a nyelvtudomány, gazdaságtörténet, művészettörténet, stb.) kútfőinek kiadásához nem nyújtott megfelelő támpontokat. Így nem lehet véletlen, hogy mindegyik társadalomtudományi diszciplína a maga „sajátos” kiadási elveit követte és követi napjainkban is a forráskiadásban. Az 1960-as évek elején a magyar történettudomány ismét kísérletet tett a probléma megoldására, de a túlfűtött, szenvedélyektől sem mentes szakmai vitákon túl, melyekbe más tudományágak (pl. a nyelvtudomány) képviselői is bekapcsolódtak, még részeredmények sem születtek. Két évtizeddel később Benda Kálmán ragadott tollat és egy koraújkori forráskiadvány-sorozat (Magyar Országgyűlési Emlékek) tervezett kiadása kapcsán részletesen ki-

---

* A javaslatok kidolgozásában hasznos tanácsokat kaptam Szelestei Nagy László irodalomtörténész kollégámtól, akinek ezúton is szeretném hálás köszönetemet kifejezni.

dolgozta a forrásközlés tartalmi vonatkozásait, általános utasításait, a publikálandó kútfők (magyar és idegen nyelvűek egyaránt) helyesírási szabályait. Javaslatai ma is megszívlelendők, sőt egyenesen követendők, de számos elképzelésével mégis vitakoznunk kell.

Az alábbiakban, az eddigi kísérleteket illetve eredményeket is szem előtt tartva, s egyúttal saját és kollégáink forráskiadási tapasztalatainkat is felhasználva szintén javaslatokat igyekeztünk megfogalmazni. Javaslatokat és nem szabályokat, melyek reméljük pozitív, eredményeket is felmutató vitákra ösztönözhetnek.

II. Előzetes megjegyzések

A források kiadójának vagy sajtó alá rendezőjének elsődleges feladata — amint azt Benda Kálmán szabatosan megfogalmazta — „hogy a forrásszöveget tartalmi szempontból minél pontosabban adja vissza.” Ez azt jelenti, hogy az eredeti szöveget megváltoztatni, azt átírni, abba beleírni illetve abból elvenni, az egyes szövegrészeket, mondatokat, szavakat önkényesen módosítani nem szabad. Hasonlóképpen nem módosítható a szöveg felépítése, szerkezete. A kiadandó forrásokhoz minden esetben bevezetőt kell írni, amelyben nemcsak a publikálandó kútfők típusáról, jellegéről, származási helyéről. stb. kell szólni, hanem a közlés főbb elveiről is. A kiadás céljától függően a szövegeket teljes egészében, részlegesen, kivonatolva vagy csupán utalásszerűen lehet közreadni. Ugyancsak a publikálás célkitűzésétől függ, vajon a szöveget ellátjuk-e magyarázó jegyzetekkel, összefoglaló regeosztával.

III. Helyesírási és tartalmi szabályjavaslatok

Általánosan követendő cél, hogy a közlésre szánt forrás a lehető leghívebb formában kerüljön publikálásra. Ugyanakkor törekedni kell arra a kiadandó szöveg mentes legyen az abban előforduló helyesírási anomáliáktól, következetlenségektől.

1. Központozás

A szöveg központozásában elsősorban az értelmi szempontokat kell követni. Azaz az egyes mondatrészeket elválasztó vesszőket, továbbá a pontot, a pontosvesszőt, a

kettőspontot, kérdőjelet, felkiáltójelet, gondolatjelet, idézőjelet az illető nyelvre érvényes helyesírási szabályzat szerint kell a kiadásban alkalmazni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a pl. szövegben gyakran előforduló, az egyes gondolatokat megszakító pontosvesszőket vagy egyéb jeleket kiiktassuk. Az egyes gondolati egységeket lezáró jeleket azonban, így elsősorban a pontot, ha ezt a forrás szerzője elmulasztotta kitenni, mindenképpen szükséges jelezni a szövegben. Az eddigi forráskiadási gyakorlat szerint ezeket általában szögletes zárójelbe tették. Véleményünk szerint ezeket „egyszerűen”, minden külön jelzés nélkül kellene a mondat végére írni. A megszólításokat lezáró jeleket, amennyiben azokat (felkiáltójellel, ponttal vagy vesszővel) a kútfő szerzője külön nem jelöli, önkényesen ne tegyük ki. Az egyenes zárójelek (/) helyett mindig a kerek zárójelet használjuk. A zárójeleken belül található kettős pontokat a zárójelbe tett szövegrész előtt és után /:....:/ el kell hagyni. A szögletes zárójelet elsősorban a kiadói, szerkesztői „beavatkozások” során alkalmazzuk, mégpedig az alábbi formákban:

- a) olvashatatlan szótöredékek, szavak vagy szövegrészek, tollhibák, bizonytalan olvasatok esetében a [...?] jelet;
- b) a korabeli szóhasználattól eltérően vagy hibásan írott szavak esetében a [!] és nem a [sic!] jelet;
- c) az irat sérülése, kihagyások miatt elmaradt szavak, csonka szövegrészek esetében a [.....] jelet.

2. Nagy- és kisbetűk

A mondatkezdő szavakat nagybetűvel írjuk. Amennyiben az egyes gondolati egységeket pontosvessző választja el, úgy a pontosvessző után álló mondatokat kisbetűvel folytatjuk. A család-, személy-, ország-, terület- és helyneveket, helynévből képzett mellékneveket minden esetben nagybetűvel közöljük. A szövegekben végig nagybetűvel írott szavakat, kifejezéseket nagybetűvel közöljük.

3. Egybe- és különírás

Minden, az adott nyelvekben összetettnek számító szót egybeírunk. Ha a forrás szerzője a helyesírási szabályokat figyelmen kívül hagyva az összetett szavakat különírta, azokat meghagyjuk abban a formában, ahogyan a kútfőben szerepelnek. Hasonlóképpen a szerző „figyelmetlensége” miatt egybeírt szavakat is az eredeti szövegnek megfelelően kell publikálni. Ugyanakkor ezekre feltétlenül utalni kell,

mégpedig a külön- illetve egybeírt szavak után szögletes zárójelbe tett felkiáltójellel (!!).

4. Rövidítések

A forrásokban lévő rövidítéseket minden egyes esetben fel kell oldani. Különösen követendő ez a szabály a gyakran előforduló illetve ismétlődő megszólításokra és címekre, udvariassági formulákra. Tehát a szövegűség érdekében többször alkalmazott módszert, ti. hogy a rövidített formában írott szavaknak, kifejezéseknek hiányzó részeit nem szükséges szögletes zárójelbe téve feloldani. Ha a rövidítés többféleképpen is feloldható, úgy mindig az illető szövegrész vagy mondat értelmének megfelelően kell azt feloldani. A rövidített szó vagy fogalom után tett pontot a feloldáskor el kell hagyni. A rövidítéseket mindig fel kell tüntetni egy, a kiadott kútfő(k) szövegéhez csatolt rövidítésjegyzékben.

5. Számok írása

A mennyiséget kifejező számokat (pl. gazdaságtörténeti iratokban), ha azokat a forrásban római számmal írták, arab számokkal írjuk át illetve jelezzük. A pénzüsségeket mindig számmal jelöljük.

6. Dátumok keltezésének írása

A különböző kútfők keltezésének írásában a szövegkiadási gyakorlatban nincs egységes álláspont. Egyesek azt javasolják, hogy a szövegekben előforduló dátumokban a napot és évet, akkor is, ha azokat római számmal vagy netalán betűvel írták, minden esetben át kell írni arab számmal. Hasonlóképpen a hónapok (különösen a szeptember, október, november és december) neveit pedig, amennyiben azok számmal vannak jelölve (pl. 7bris, 8bris, 9bris, Xbris), betűvel írják (azaz Septembris, Octobris, Novembris, Decembris). Véleményünk szerint meg az eredeti dátumozást meg kellene hagyni a szövegben, ugyanis a forrás kiadója vagy sajtó alá rendezője azt az irat elején, az ún. kopf-ban a magyar keltezés szabályainak megfelelően külön jelzi. Kivételt képez az évszámoknak egy „különös” római számmal írott változata (erre a latin szövegkiadás kapcsán alább részletesen kitérünk). A dátumokban előforduló ragozott végződéseket, mint pl. 10ma is vigyük egy fél sorral feljebb, azaz 10ma 7^{bris}.

7. Aláhúzások, kiemelések

Az eredeti forrásban aláhúzott szövegrészeket a nyomtatásban mindig dőlt betűvel adjuk közre. A kútfőkben egyéb módokon történt kiemeléseket ritkítással kell jelezni.

IV. A latin nyelvű szövegek

Helyesírási szabályok

1.) A latin szövegek központosításában a fent leírt elveket kell követnünk.

2.) A 18–19. századi latin nyelvű források publikálásakor mindenkor a humanista helyesírás elveit kell követni. Az említett időszakban (amiképpen a koraújkori szövegekben is) a különböző kútfők szerzői gyakran cserélgették az egyes szavak írásakor a nagy és kis betűket. Számos példát találunk a magánlevelezésekben, de a hivatalos iratokban is arra, hogy azok írói illetve szerző „kényük-kedvük” szerint, illetve következtlenül írták az egyes szavakat. Ha az egyes forrásokat betűhív formában publikálnánk, az egyrészt ellent mondana a humanista helyesírás szerinti szövegközlésnek, másrészt pedig nehézkessé tenné a szövegek olvasását.

A latin szövegek kiadásakor az alábbi esetekben javasoljuk a nagybetűk használatát:

- a) a mondat elején és a kettőspontot követő idézőjel után;
- b) személy-, család, tulajdon-, helység-, ország-, terület-, nép- illetve nemzetneveknél valamint helynevekből képzett mellékneveknél;
- c) a nép- illetve nemzetnevekből képzett mellékneveknél (pl. Hungarus); a szövegkiadásokkal foglalkozó szakirodalom egy része ezt vitatja és a kisbetűs átírást javasolja.
- d) az uralkodókra használt állandó jelzős szerkezetnél (Sacratissima Majestas);
- e) az uralkodók és különböző állami, vármegyei intézmények által használt többes szám első személyű személyes névmást és ragozott alakjainál (Nos, Nobis);
- f) az egyes szám második és többes szám második személyű személyes és birtokos névmást és ragozott alakjainál (Tu, Vos, Tui, Vobis, Tuus, Vester stb.)
- g) a megszólításoknál (pl. Illustrissima Dominatio Vestra, Spectabilis Domine, Illustrissime Domine, Serenissime Princeps stb.); méltóságok, címek kifejezése-

kor (pl.: *Excellentissimus Dominus Comes Károlyi*); a megszólításokat kísérő jelzők esetében (pl. *Illustrissime Domine peculiariter Colendissime*);

h) a különböző állami intézmények nevénel; ha ezek több szóból állnak, úgy mindegyiket (pl.: *Cancellaria Regia Aulica, Consilium Locumtenentiale Regium, Camera Regia Aulica, Tabula Regia Judiciaria*); a magyarországi rendek összefoglaló elnevezését: *Status et Ordines (SS. et OO.)*;

i) hónapok, napok és ünnepek neveinél.

3.) A forrásokban eredetileg több szóból alkotott illetve rövidítésszerűen összevont szóformáknál, melyek már önálló szavakká váltak, eredeti alakjukban meg kell hagyni és nem oldjuk fel őket (pl.: *judlium, incattus*).

4.) Az egyes kútfőkben előforduló rövidítéseket minden esetben fel kell oldani; ellentétben azonban azokkal a álláspontokkal, melyek a rövidített szavakhoz kapcsolódó ragokat a nyomtatásban fél sorral megemelni kívánják, a kiadott szövegben a folyamatos írásmódot javasoljuk (pl.: *cum Sma Ria Matte: cum Sacratissima Regia Majestate*);

5.) A kiadandó szövegekben mindenkor az arab számokat használjuk.

6.) A dátumok írásakor véleményünk szerint meg kellene hagyni az eredeti (lett légyen az arab vagy római számmal jelezve), a forrásban szereplő változatot. Kivételt képeznek azok az esetek, ahol a római betűkkel írott dátumokban az ezret és az ötszázat jelölő „M” illetve „D” helyett „CIC” illetve „I” áll. Ilyenkor az utóbbiakat az előbbiekkal helyettesítjük (pl. Anno *CIC I CCLIX* = *MDCCLIX*). A napok sorszámát jelölő „a” illetve „ma” képzőt a számok után a nyomtatásban egy fél sorral meg kell emelni.

7.) A helyesírási szabályokban fentebb említett elv szerint járjunk el.

a) határozottan különbséget kell tenni az az u és a y betűk írása között, mégpedig a kiejtésüknek illetve hangértéküknek megfelelően (helytelen pl.: uero-t vero, TVVS-t TUUS, uua-t viva helyett írni stb.),

b) az ae helyett ne írjunk e-t;

c) az i és j betűt szintén a kiejtésnek megfelelően meg kell különböztetni; a szókezdő i helyett az újkori forrásokban, legalábbis a magyarországi gyakorlat ezt mutatja, igen gyakran j áll (pl. *nem iudicium hanem iudicium*). Ezekben az esetekben célszerű a j-s írásmódot meghagyni. A hím- és semlegesnemű főnevek ragozott alakjaiban többször találkozhatni az ii helyett y-nal. Ez utóbbit mindenkor át kell írni ii-re (pl. *regys = regiis*); az y-t csak azokban az esetekben hagyjuk meg, amikor

az eredeti írásmódban is így szerepel (pl.: inclytus, ectypon) vagy család- és tulajdonnevekben (Széchény, Károlyi);

d) meghagyható a humanista írásmódtól eltérő, de a magyarországi latin nyelvben meghonosodott írásmód olyan szavak esetében mint pl.: litterae a literae helyett vagy amikor a szavakban az oe hangkapcsolat helyett az ae szerepel (pl. moeror — maeror).

V. Német nyelvű szövegek

Általános szabály, hogy a gótbetűs forrásokat minden esetben át kell írni latin illetve német betűre.

A 16–17. század gyakorlatától eltérően, amikor számos kútfőt találunk, melyekben a főneveket mind kisbetűvel írták, az általunk tárgyalt korszakban már határozottan elkülönül a kis- és nagybetűs írásmód, azaz köznevek esetében általában már nagybetűs írásmód a meghatározó. Ez persze nem jelenti azt, hogy — különösképpen a magánlevelezésekben, útinaplókban, naplókban, memoárokban — ne bukanna fel a főneveknek következetesen kisbetűs írása. Mivel a 18. században, a koraujkorhoz hasonlóan nem létezett egységes német helyesírás, a szövegek kiadásában nem követhetjük a későbbi illetve a mai német helyesírási szabályokat. Ennélfogva nem „írhatjuk át” az egykori forrásokat; azokat eredeti formájukban kell közreadni.

A kiadónak tehát a kútfőket, melyekben akár az egyes szavak korabeli kiejtésére vagy nyelvjárására nézve is fontos információkat kaphatunk, lehetőleg pontosan kell publikálnia. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szövegeket szigorúan betűhíven kell megjelentetni. A kizárólag betűhív kiadás különleges esetekben kötelező érvény, mint pl. kiemelkedő személyiségek kéziratainak közreadásakor.

A különböző források szövegeinek publikálásakor az alábbi szabályok szem előtt tartását javasoljuk:

Helyesírás

1.) Nagy és kis betűk

A közneveken kívül az alábbi esetekben írunk még nagy kezdőbetűt:

- a) a mondat elején;

- b) nép-, országok-, tájak-, hely-, vizek-, család- és személynevek;
- c) Hónapok, napok és ünnepnapok;
- d) címek és megszólításformák (pl. Dr., Mag., E. L., E. M., der Herr = Christus, E. W. stb.) írásakor.

2.) *Magánhangzók*

a) a hosszú magánhangzók. Ezeket (pl. aa, ee, ii, oo, uu) eredeti alakjukban meghagyjuk.

b) az ún. „Umlaut”-ok. Ilyenek pl. a következők: ä, ö, ü. Ezek helyett gyakran találkozunk az ae, oe és ue írásmódokkal. Amennyiben a forrás készítő az utóbbiakat használja, ne írjuk át „önkényesen” az előbbiekre. Hagyjuk meg azokat eredeti formájukban.

c) a magánhangzók feletti jelek. Ez utóbbiak között meg kell említeni a felülírt a-t, u-t, y-t, ha ezek egyértelműen felismerhetők, akkor a következőképpen írandók: ä, ö, ü vagy ä, ö, ü. Az említett betűk feletti jeleket nem szabad a betű mellé levinni. Az u vagy y felett található félkörív, vagy két vonás továbbá a függőleges hullámos jel (⸱) lényegében csupán arra szolgál, hogy az u-t az n-től megkülönböztessük. Ezt külön nem kell jelölni a kiadásban.

d) az i változtatás nélkül i-nek írandó. Az ie hangkapcsolat szintén megtartandó. Az i-t ne írjuk át ie-re pl az olyan szavakban, mint pl.: hier, sieben stb. Elfogadható a hir s a siben alak is. Kivételt képez a wieder illetve wider, mivel ezek jelentése más és így ezeket értelmüknek megfelelően kell írni. Megmarad azonban a ie diftongus, ha az hosszú kiejtésre utal (ezt ma a h betű illetve hang betoldásával jelölik; pl.: ier — ihr; iem -ihm). Az i-t ne írjuk át j-re sem (pl. in és nem jn, iemand és nem jemand).

e) az u hangértéket jelölő illetve kifejező y és w megmarad eredetiben, azaz nem írjuk át u-nak (pl. bawen és nem bauen, Clawes és nem Claus, newen és nem neuen); ellenben zu-t és nem zw-t írunk. A kettős u (uu) helyett pedig a w-t használjuk az átíráskor (pl. bawen és nem bauuen). Az u-t és y-t a kiejtésnek megfelelően írjuk (pl.: vier és nem uier, und és nem vnd).

f) az y minden esetben maradjon meg y-nak. Ne váltsuk fel sem a j-vel vagy i-vel (pl. Mayestät és nem Majestät illetve Maiestät).

3.) *Mássalhangzók*

A mássalhangzók átírása általában megmarad abban a formában, ahogy az eredeti szövegben szerepelnek. Fontos azonban a következő szabályokra ügyelni:

a) a d és t helyett használt illetve írt kettőshangzó: dt az átíráskor meghagyható (pl.: darundter = darunter; tausendt = tausend).

b) az f és a v, a b és a w abban a formában írandók, ahogy azok a forrásban olvashatók (pl. Vogt és Fogt; alweeg és albeg).

c) a t és a c (illetve tz és cz), amennyiben nem ismerhetők fel a kútfőben egyértelműen, úgy a tz-ként kell átírni (pl.: nutzen, goltz és nem nuczen, golcz.); a szókezdő tz, cz helyett azonban mindig z-t írunk (pl.: zu, Zeit, zit., zur és nem tzu/czu, Tzeit/Czeit, tzit/czit, tzur/czur); a zt mellett meghagyandó a zt is (pl.: jetzt és jezt).

d) a kettős mássalhangzók esetében a következőket figyelembe venni: a szókezdő vagy szóvégi kettőzések közül csak egyet írunk (pl.: ffürstlich = fürstlich, dorff = dorf, inn = in, soltt = solt); meg kell hagyni azonban azokat a kettős mássalhangzókat, amelyek az előttük álló magánhangzó hosszúságára utalnak (pl: Hoff, nemmen, wegk); megtartandó a ck hangkapcsolat (pl: Geträncke); hasonlóképpen h mint a szótag nyújtására szolgáló mássalhangzó pl. sthen, wohlgebohm); a kettős ss-t meghagyjuk és nem kell átírni ß-szé, ahogy a ß-t sem ss-szé.

e) A dátumnak írásában olvasható ragozott végződészet, mint pl. 10ten August, vigyük egy fél sorral feljebb, azaz: 10ten August.

4.) Rövidítések

A források szövegeiben alkalmazott rövidítéseket — ha azok egyértelműek — minden esetben fel kell oldani, akár egy szóról, szókapcsolatról vagy éppen szóvégi végződésről legyen szó. Azaz ne használjunk mindenáron szögletes zárójeleket. A rövidítéseknél a ragokat folyamatosan írjuk ki és ne emeljük meg egy fél sorral.

